

Religiøse motsetninger i Ukraina

Alexander Tymczuk
(f. 1976) er hovedfags-
student ved Institutt for
sosialantropologi,
Universitetet i Oslo.

I juni 2001 foretok pave Johannes Paul II en historisk reise til Ukraina av stor symbolsk betydning. Dette var det første pavebesøket til et område som Den russisk-ortodokse kirke regner inn under sin jurisdiksjon. Patriark Aleksij II av Moskva og hele Rus' motsatte seg derfor besøket. Begrunnelsen var i første rekke at pavens nærvær ville forverre konflikten mellom katolikker og ortodokse om retten til kirkebygg i Vest-Ukraina og anklager om katolsk misjonering på ortodokst område.

I første del av artikkelen vil jeg skissere den historiske bakgrunnen for dagens religiøse motsetninger i Ukraina. Deretter vil jeg se nærmere på patriark Aleksij II offisielle begrunnelse for motstanden mot pavebesøket. I andre del vil jeg analysere Aleksij II protester i lys av dagens religiøse situasjon i Ukraina. Min hypotese er at protestene fra Moskva var mer et resultat av frykt for en splittelse av Den russisk-ortodokse kirke enn en konflikt mellom den katolske og den ortodokse kirke.

Fra Kiev-riket til en selvstendig ukrainsk stat

I år 395 døde keiser Theodosius den store, og Romerriket ble delt mellom hans to sønner. Dette splittet Europa i to deler som utviklet seg politisk og religiøst i ulike retninger. Den religiøse skillelinjen mellom det katolske vest og det ortodokse øst ble konsolidert i år 1054, da paven i Rom og patriarken i Konstantinopel lyste hverandre i bann på grunn av teologiske uenigheter.

* Takk til Pål Kolstø for kommentarer.

Dagens Ukraina ble liggende i skjæringspunktet mellom den katolske og den ortodokse sfære. Da storfyrste Volodymyr I av Kiev antok kristendommen i 988, brakte han de østslaviske områdene inn i den europeiske kulturtradisjonen. Samtidig ble Kiev-riket liggende øst for den religiøse skillelinjen, under den ortodokse patriarken i Konstantinopel. I 1240 ble Kiev-riket erobret av mongolene, og Moskva tok gradvis over som politisk og religiøst senter. Fra 1326 fikk metropolitten av Kiev fast sete i Moskva.

Samtidig tok kongedømmet Polen-Litauen gradvis kontroll over dagens Vest-Ukraina. Polsk-litauiske myndigheter presset på for å få metropolitten av Kiev på sitt territorium, og i 1458 ble metropolittembetet delt i to mellom Moskva og Polen-Litauen. Metropolitten i Polen-Litauen fikk tittelen metropolitt av Kiev, Galicia og hele Rus', og hadde sete i Navahrudak (i dagens Hviterussland). I 1589 ble metropolitten i Moskva opphøyd til patriark, og Moskva kuttet dermed båndene til moderkirken i Konstantinopel.

I 1596 inngikk en del ortodokse biskoper fra områdene under polsk-litauisk kontroll en union med Vatikanet, den såkalte Brest-unionen. Resultatet var opprettelsen av Den gresk-katolske kirke, eller Uniatkirken. Denne kirken fikk beholde sin ortodokse rite og tradisjon (bl.a. gifte prester), men anerkjente paven i Rom som sitt åndelige overhode. Mens pavekirken dermed ekspanderte i vest, presset Den russisk-ortodokse kirke på i øst. Som en følge av Perejaslav-avtalen i 1654 fikk Russland kontroll over de østligste og sørligste regionene av dagens Ukraina. Dette førte til at den ortodokse kirken i Ukraina ble underlagt patriarkatet i Moskva i 1686. Med dette var grunnlaget for de religiøse skillelinjene i dagens Ukraina lagt med et hovedsakelig gresk-katolsk Vest-Ukraina og et ortodokst Øst-Ukraina.

Etter at Vest-Ukraina ble annektert av sovjetmakten under 2. verdenskrig, beordret Stalin i mars 1945 en oppløsning av den ukrainske gresk-katolske kirke. Den russisk-ortodokse kirke støttet myndighetene i kampanjen for å «gjenforene» gresk-katolikken med den russiske kirken, og Brest-unionen ble opphevet av en sterkt presset synode i L'viv 8.–10. mars 1946.¹ Prester og troende ble forfulgt og deportert til Sibir, og kirkebygningene ble enten gitt til Den russisk-ortodokse kirke eller omgjort til for eksempel museer eller lagerlokaler. Den gresk-katolske kirke overlevde som en

1 Den russisk-ortodokse kirke hevder fortsatt at dette var en kanonisk legitim synode, og at opphevelsen av Brest-unionen er gyldig (Taft 2000).

undergrunnskirke og blant diasporaen i USA, Canada og Australia.

Den russisk-ortodokse kirke møtte også problemer i den erklærte ateistiske staten. Kirken ble, som samfunnet ellers, offer for statlig regulering og overvåking. Denne kirken sto allikevel i en særstilling idet den fikk monopol på ortodoks religionsutøvelse i Sovjetunionen.

Mot slutten av 1980-tallet opplevde det sovjetiske samfunnet en oppmykning under Gorbatsjovs reformer, og den religiøse sfære var intet unntak. Fra 1988 til 2000 ble antallet religiøse organisasjoner i Ukraina firedoblet (Yelenskyi 2001). I 1989 ble Den gresk-katolske kirke igjen legalisert, og antallet gresk-katolske prestegjeld i Vest-Ukraina nådde i løpet av 1992–93 førkrignivå (D'Anieri *et al.* 1999: 78). Også Den ukrainske autokefale² ortodokse kirke (heretter Den autokefale kirke), som hadde blitt opprettet i 1921, og som ble tvangsoppløst av bolsjevikene på 1930-tallet, ble gjenopprettet i 1989. Den autokefale kirke representerte et nasjonalt alternativ til Den russisk-ortodokse kirke.

I 1990 innvilget Moskva-patriarkatet den ortodokse kirken i Ukraina vidtrekkende autonomi og nytt navn, Den ukrainske ortodokse kirke (heretter omtalt som Moskva-kirken). Dette var imidlertid ikke tilstrekkelig for deler av presteskapet. Den daværende metropolitt Filaret dannet en komité som fremmet ønske om autokefali for Moskva-kirken. Den russisk-ortodokse kirke avviste dette, og Filaret ble bedt om å forlate sin posisjon i mai 1992. Kort tid etter gikk Filaret sammen med en del prester fra Moskva-kirken sammen med Den autokefale kirke og dannet Den ukrainske ortodokse kirke – Kiev-patriarkatet (heretter Kiev-kirken). Denne kirken erklærte seg uavhengig av Den russisk-ortodokse kirke og ble bl.a. støttet av president Kravtsjuk, som mente at et selvstendig land måtte ha en selvstendig kirke. Den nasjonale enheten var imidlertid kortvarig. I september 1993 brøt flere biskoper ut av Kiev-kirken og gjenopprettet Den autokefale kirke.

Ukrainas kirker

I dagens Ukraina finnes det altså tre ortodokse kirker, en gresk-katolsk kirke og en romersk-katolsk kirke.³

2 Autokefal kirke vil si en selvstendig kirke med en egen patriark og et eget kirkehierarki.

3 Det finnes også andre kirkesamfunn i Ukraina. Ifølge Smoloskyp-instituttet finnes

Moskva-kirken: Den ukrainske ortodokse kirke – Moskva-patriarkatet er fortsatt en del av Den russisk-ortodokse kirke og det største av kirkesamfunnene i Ukraina. Moskva-kirken har 9049 menigheter og 7755 kirker.⁴ Kirken ledes av Volodymyr (Sabodan), som ble valgt til metropolitt av Kiev og hele Ukraina etter at Filaret ble avsatt i mai 1992.

Kiev-kirken: Den ukrainske ortodokse kirke – Kiev-patriarkatet har 2781 menigheter og 1825 kirker. I oktober 1995 ble Filaret (Mykhailo Denysenko) valgt til patriark av Kiev og hele Rus'-Ukraina. Kiev-kirken er ikke offisielt anerkjent av ortodokse kirker i andre land.

Den autokefale kirke: Den ukrainske autokefale ortodokse kirke har i dag 1015 menigheter og 697 kirker. Metropolitt Mefodij Kydriakov ble valgt til leder våren 2000.⁵ I likhet med Kiev-kirken er ikke Den autokefale kirke anerkjent av andre ortodokse kirker.

Den gresk-katolske kirke: Den gresk-katolske kirke ble offisielt registrert på republikknivå 28. mai 1991. I dag har kirken 3317 menigheter og 2777 kirker og er dermed det nest største kirkesamfunnet i Ukraina etter Moskva-kirken. Lubomyr Husar ble valgt til erkebiskop 28. januar 2001. Om lag 5 millioner av Ukrainas befolkning regner seg som gresk-katolske.

Den romersk-katolske kirke: Den romersk-katolske kirke har 807 menigheter og 713 kirker og ledes av erkebiskopen av L'viv, kardinal Marian Jaworski. Om lag 870 000 ukrainere regner seg som romersk-katolske.

De to siste kirkene står begge under paven i Rom, men har hver sin liturgi og har utviklet hver sin identitet. To tredjedeler av befolkningen anser seg for å tilhøre en av de ortodokse kirkene (Martyniuk 1994: 34).

det i alt 64 kristne, syv jødiske, fire muslimske og 28 nyreligiøse samfunn (Tomenko 2001).

4 Det finnes en del motstridende tall når det gjelder fordelingen av prestegjeld, kirker og troende i Ukraina. Jeg har valgt å holde meg til tallene oppgitt på hjemmesiden til Religious Information Service of Ukraine (<http://www.risu.org.ua>). Ifølge Martyniuk (1994) er en opptelling av kirker og prestegjeld misvisende ettersom det ikke viser hvilken kirke troende faktisk identifiserer seg med. En undersøkelse utført av RFE/RL Research Institute i mai 1993 viste således at 48% av de spurte støttet eller identifiserte seg med Kiev-kirken, mens 6% identifiserte seg med Moskva-kirken og 10% med Den russisk-ortodokse kirke (*ibid.*).

5 Den autokefale kirkes synode besluttet å ikke velge en ny patriark etter at patriark Dmytrij døde 25. februar 2000, etter som man var i forhandlinger med Kiev-kirken om en sammenslåing.

Den regionale fordelingen av de ulike kirkesamfunnene sammenfaller i stor grad med den politiske skillelinjen mellom Øst- og Vest-Ukraina. I øst og sør står pro-russiske partier og Moskva-kirken sterkt, mens nasjonalistene, den gresk-katolske kirke, Kiev-kirken og Den autokefale kirke dominerer i vest. Ifølge *Ljudyna i Svit* (nr. 1 2000) har Moskva-kirken 196 prestegjeld i de tre vestligste regionene i Ukraina, mens Kiev-kirken og Den autokefale kirke har henholdsvis 871 og 697 prestegjeld (referert i *CPCFPU* 2000b). Samtidig er mer enn 86% av de gresk-katolske organisasjonene konsentrert i disse tre regionene (Yelenskyi 2001)

Det er på bakgrunn av denne noe kaotiske kirkesituasjonen at vi må forstå patriark Aleksijs protest mot pavens reise til Ukraina. Jeg vil først ta for meg Aleksijs to hovedargument mot besøket.

Strid om kirkebygg i Vest-Ukraina

Da Den gresk-katolske kirke ble gjenopprettet i 1989, ble det fremsatt krav om tilbakeføring av kirker som ble tatt fra gresk-katolikene i 1946. Det oppsto flere konflikter mellom katolikker og ortodokse i Vest-Ukraina om hvem som hadde retten til disse kirkene. Situasjonen ble forverret av at det ukrainske kommunistpartiet, ledet av Volodymyr Sjtsjerbytskij, hadde overført hundrevis av «stengte» kirker til Den russisk-ortodokse kirke vinteren 1988–89, de samme kirkene som det ble gjort krav på eller som ble ulovlig benyttet av gresk-katolikker. Dette ble gjort for å hindre en oppblomstring av ukrainsk nasjonalisme og Den gresk-katolske kirke. Siden Den russisk-ortodokse kirke anser synoden som opphevet Brest-unionen i 1946 for kanonisk gyldig, definerte den Den gresk-katolske som en nyopprettet *romersk*-katolsk kirke. Den gresk-katolske kirke hadde dermed ifølge Den russisk-ortodokse kirke ikke krav på kirker som ble tatt fra den «opprinnelige» gresk-katolske kirke i 1946 (Bociurkiw 1995: 138).

Patriark Aleksij har gjentatte ganger brukt pavens manglende innгриpen overfor aggressive katolikker i Vest-Ukraina som begrunnelse for at et pavebesøk ikke var ønskelig. I forbindelse med besøket hevdet han at «there is a Greek-Catholic war (...) against Orthodox believers in Ukraine» (*RISU* 12. juni 2001). Aleksij anslo at gresk-katolikker hadde «kapret» 1300 ortodokse kirker i Vest-Ukraina (Binyon 29. juni 2001). Han fikk støtte av den høyt respekterte presten Dmitrij Smirnov fra Moskva, som påsto at «there are terrible cases in Ukraine today of Orthodox Christians being persecuted, beaten and even murdered. These acts are com-

mitted by the Pope's flock, but he, their shepherd, hasn't said a word about this, and in this way, is even going so far as to encourage such acts» (Heath 2001).

Stepan Boruskij, leder av komiteen for religiøse spørsmål i den regionale administrasjonen i L'viv, hevdet på den annen side at bare to av i alt 20 konflikter mellom ulike religiøse grupper i L'viv fylke i 2001 gjaldt strid om kirkebygg mellom Moskva-kirken og Den gresk-katolske kirke (*RISU* 12. juni 2001). Biskop Julian Gbur (Den gresk-katolske kirke) hevdet at «the conflicts between us and the Moscow Patriarchate exist only in the imagination» (*CWNews.com/Keston* 5. oktober 2000). Han får støtte fra erkebiskop Serhij av Ternopil (Moskva-kirken), som uttalte at «the time of disputes has already passed», og at han ikke så noen aggresjon fra gresk-katolikkens side (*RISU* 18. juni 2001). Den samme holdningen kommer til uttrykk blant nesten alle representantene for den ortodokse kirke, den katolske kirke og myndighetene som Keston Institute har intervjuet (*CWNews.com/Keston* 5. oktober 2000).

En stor del av konfliktene mellom Den gresk-katolske kirke og de ortodokse kirkene ble løst allerede på begynnelsen av 1990-tallet, bl.a. ved at alle kirkesamfunn har bygd mange nye kirker (D'Anieri *et al.* 1999: 81). Striden om kirkebygg står nå i første rekke mellom Moskva-kirken og Kiev-kirken, og da først og fremst om historiske religiøse steder, som for eksempel den nyrestaurerte Sankt Volodymyr-katedralen i Khersones ved Sevastopol og den gjenoppbygde Uspenskij-katedralen i Kiev. Sankt Volodymyr-katedralen er den eldste kristne helligdommen i det tidligere Sovjetunionen og er nå gitt til Moskva-kirken, noe som førte til kraftige protester fra Kiev-kirken (Mussuri 2001b). Uspenskij-katedralen har en unik historisk, arkitektonisk og symbolsk verdi og er derfor svært viktig både for Kiev-kirken og Moskva-kirken. Så lenge det er konflikt mellom kirkene, vil imidlertid katedralen forbli et statlig museum (Hyde 2001). I enkelte tilfeller har det gått så langt at det har kommet til håndgemeng mellom tilhengere av Moskva-kirken og Kiev-kirken. I april 1999 ble patriark Filaret (Kiev-kirken) angrepet av tilhengere av Moskva-kirken i byen Mariupol (*U.S. Department of State* 1999).

Når det gjelder fordelingen av kirkebygg mellom de ortodokse kirkene og Den gresk-katolske kirke, skulle man kanskje anta at det var Kiev-kirken og Den autokefale kirke som har flest konflikter med Den gresk-katolske kirke siden det er disse kirkene som har størst oppslutning i Vest-Ukraina. Men disse to kirkesamfunnene er stort sett positivt innstilt til Den gresk-katolske kirke. Vatikanet

og Den russisk-ortodokse kirke ble på sin side i 1999 enige om å opprette en blandet kommisjon som skal forsøke å løse konflikter om eierskap av kirker i Vest-Ukraina. Vatikanet har utnevnt sine representanter til kommisjonen, men venter fortsatt på svar fra Moskva (Wooden 2001). Konfliktene har dermed i stor grad forblitt uløst.

Katolsk misjonering på ortodokst område

Patriark Aleksij hevdet også at et pavebesøk ikke var ønskelig før Den katolske kirke sluttet med aktiv misjonering på ortodokst område. Den russiske ortodokse kirke har reagert på en kraftig økning av katolske menigheter og presteseminarer i Russland og Ukraina. Den 18. mai 2001 vedtok Moskva-kirkens teologiske kommisjon en resolusjon hvor man påsto at den katolske kirke bedriver aggressiv misjonering i Ukraina og at ortodokse troende i Galicia blir diskriminert (*RISU* 5. juni 2001).

Alle kirkesamfunn i Ukraina – ortodokse, katolske, protestantiske, nyreligiøse osv. – opplevde en eksplosiv vekst på begynnelsen av 1990-tallet. Oppblomstringen av gresk-katolske menigheter har naturlig nok vært knyttet til at Den gresk-katolske kirke ble legalisert i 1989, og dermed steg opp fra katakombene. De vest-ukrainske områdene var før 1939 hovedsakelig gresk-katolske, og befolkningen her beholdt sin gresk-katolske identitet under hele sovjetperioden. På grunn av at mange katolikker ble tvangsflyttet fra Vest-Ukraina til andre deler av Ukraina, samt frivillig arbeidsmigrasjon, har det siden 1989 også blitt opprettet gresk-katolske menigheter i Øst- og Sør-Ukraina, områder hvor det før 1946 ikke hadde vært gresk-katolikker (D'Anieri *et al.* 1999: 80).

Ser man på katolisismens og ortodoksiens vesen, kan man hevde at katolisismens åndelighet er utadvent og har villet prege verden med sine verdier. Den ortodokse tradisjonen er derimot innadvent og verdensfornektende (Kolstø 1992). Denne forskjellen resulterer i at Den russisk-ortodokse kirke ser på all katolsk virksomhet i de tradisjonelt ortodokse områdene som et fremmedelement og en trussel mot «det ortodokse».

Vatikanet har på sin side benektet at de driver misjonering på den ortodokse kirkes territorium, samtidig som det er blitt påpekt at man verken vil eller kan hindre noen som av eget ønske kommer til de katolske kirkene. Man mener at man har et ansvar overfor de millioner av katolikker som allerede finnes i Ukraina og Russland, og at man dermed har rett til å sende prester og biskoper til disse områdene (Bodin 1993: 105).

Den ukrainske befolkningens syn

Patriarkens protester så imidlertid ikke ut til å vinne gehør i den ukrainske befolkningen. En undersøkelse foretatt av Senter for sosiologiske studier (SOCIS) i april 2001 viste at 60% av de spurte var positive til det forestående pavebesøket, 6% negative og 34% likegyldige (*RISU* 21. mai 2001). Over to millioner mennesker deltok på de fire utendørsmessene i Kiev og L'viv, selv med strenge sikkerhetstiltak og dårlige transportmuligheter (*Jamestown Monitor* 2. juli 2001).

Også de ukrainske myndighetene var positive til besøket. Anatolij Orel, utenrikspolitisk rådgiver i presidentadministrasjonen, uttalte at pavebesøket ville vise at «Ukraine is a European country, tolerant of all religions» (*RISU* 1. juni 2001). President Kutsjma hadde tidligere påpekt at han håpet at pavebesøket ville hjelpe Ukraina på vei mot integrasjon i Europa og integrere de ulike kirkene i Ukraina (Johansen 1995: 46).

Både Kiev-kirken og Den autokefale kirke var positive til pavebesøket. Patriark Filaret (Kiev-kirken) uttalte til paven at «we believe that your stay in Ukraine has nothing to do with proselytism but, on the contrary, will help towards reconciliation between Orthodox and Catholic believers and the establishment of Christian love» (*Financial Times* 25. juni 2001). Metropolitt Mefodij (Den autokefale kirke) skrev: «Let this visit bring all Ukrainians a sign of unity and better understanding of each other» (*RISU* 11. juni 2001).

Pavebesøket utløste allikevel protester i Kiev blant prester og tilhengere av Moskva-kirken, samt partiene på venstresiden. Metropolitt Volodymyr og hele ledelsen i Moskva-kirken reiste demonstrativt til Brest i Hviterussland, hvor de deltok i en messe sammen med patriark Aleksij. Han boikottet dermed møtet som paven hadde bedt om å få med lederne av de religiøse samfunnene i Ukraina. Han hadde på forhånd advart om at båndene mellom Moskva-kirken og Vatikanet ville bli brutt dersom paven møtte de to skismatiske ortodokse kirkene.

Ut fra patriark Aleksij's argumentasjon er det snakk om en konflikt mellom to religioner. Den amerikanske statsviteren Samuel Huntington kaller slike konflikter «clash of civilizations»: «Ukraine (...) is a cleft country with two distinct cultures. The civilizational fault line between the West and Orthodoxy runs through its heart and has done so for centuries» (Huntington 1996: 165). Dagens religiøse motsetninger i Ukraina underbygger imidlertid etter min mening *ikke* Huntingtons modell om konflikter mellom sivilisasjo-

ner. Det er ikke mulig å trekke en klar «sivilisasjonsgrense» mellom partene i konfliktene, verken geografisk (øst–vest) eller konfesjonelt (ortodoksi–katolisisme). De fleste konflikter er avgrenset til Vest-Ukraina og Kiev, og følger ikke øst–vest-dimensjonen. Konfliktene utspiller seg dessuten oftere mellom ortodokse troende av forskjellige kirker (spesielt Kiev-kirken og Moskva-kirken) enn mellom de katolske og de ortodokse kirkene. Patriark Aleksijs påstander om at det nærmest er en «religionskrig» mellom katolikker og ortodokse i Ukraina, kan derfor ikke sies å være korrekte.

Mot en splittelse av Den russisk-ortodokse kirke?

En mer sannsynlig forklaring på patriarkens sterke protester kan ligge i den innbyrdes striden mellom de ortodokse kirkene i Ukraina. Under Sovjetunionen hadde Den russisk-ortodokse kirkes grenser vært tilnærmet sammenfallende med statens grenser. Opprettelsen av en selvstendig ukrainsk stat åpnet mulighetene for en autokefal ukrainsk ortodoks kirke. Pavebesøket sommeren 2001 kunne tenkes å bidra til større oppslutning om opprettelsen av en samlet autokefal kirke, noe som ville svekke Den russisk-ortodokse kirkes kontroll over ortodokse troende i Ukraina.

Den ortodokse kirke er i motsetning til den katolske organisert i nasjonalkirker, hver med en patriark som øverste leder. Dette betyr at kirke, språk og nasjonalitet er tettere sammenkoblet enn i vest. Det finnes altså ingen overnasjonal hierarkisk kirkeorganisasjon eller noen øverste autoritet, slik som paven i Rom, selv om patriarken i Konstantinopel ofte blir sett på som den fremste blant likemenn. For ortodokse kirker i en selvstendig stat har derfor autokefali vært en historisk norm.

Dersom dette prinsippet skulle ha blitt gjennomført i 1991, ville det ha blitt opprettet 15 lokale patriarkater i det postsovjetiske området.⁶ Dette ville ha innebåret et alvorlig slag for Den russisk-ortodokse kirke siden en stor del av kirkens prestegjeld ligger utenfor Den russiske føderasjonen. Spesielt ville opprettelsen av en selvstendig ukrainsk ortodoks kirke betydd en svekkelse av Den russisk-ortodokse kirke siden halvparten av kirkens 19 000 prestegjeld befinner seg i Ukraina (Fagan 2001).

6 «‘It would be wrong’, Aleksii insisted in early 1993, ‘automatically to transfer the causes for the division of the USSR to the church sphere. One cannot form fifteen local Orthodox churches in a country that has been divided into fifteen sovereign states’» (Dunlop 1995: 21).

I Ukraina er det *totale* antall ortodokse prestegjeld 14 000, dvs. dobbelt så mange som de 7000 i Den russiske føderasjonen. Ifølge Taraz Kuzio vil en potensiell samlet autokefal ortodoks kirke i Ukraina bli den største ortodokse kirken i verden (Kuzio 2000).⁷ Videre hevder han at Den russisk-ortodokse kirke ville miste sin historiske lederstilling blant østslaviske folk siden en samlet ukrainsk autokefal kirke vil kunne hevde å være den direkte etterfølger etter metropolittembetet i Kiev-riket. Et annet viktig poeng er at en stor del av østslavernes kirkehistoriske kulturarv, og derfor en viktig del av østslavernes ortodokse identitet, befinner seg i dagens Ukraina.

I prinsippet ønsker alle de ukrainske ortodokse kirkene en sammenslåing og opprettelse av en samlet autokefal kirke.⁸ Det er derimot uenighet om hvordan dette skal kunne gjennomføres. Metropolitt Volodymyr (Moskva-kirken) mener at en slik kirke bare kan etableres i henhold til kanonisk lov og i enighet med Moskva-kirken (*RISU* 1998). Dette betyr at de to «skismatiske» kirkene, Kiev-kirken og Den autokefale kirke, må gjenforene seg med Moskva-kirken, og at det deretter søkes om autokefali fra Den russisk-ortodokse kirken. Mytrofan, sogneprest i Kiev (Moskva-kirken) uttaler i så måte:

«We can't talk about union, but only about a return of those who left, a return to the fold. And the only way they can do that is through repentance. This isn't just a whim of the Ukrainian Orthodox Church or a whim of Moscow, it is clearly stated in Church rules. (...) We are for a single Church in Ukraine, and [that Church] should be independent. The Ukrainian Orthodox Church is practically autocephalous at present (...) [it] needs to be legalized (Hyde 2000).

En sammenslåing på Moskvas premisser er imidlertid en lite sannsynlig løsning siden Kiev-kirken og Den autokefale kirke ikke er villige til å forene seg med Moskva-kirken så lenge Den russisk-ortodokse kirke ikke gir noen garantier for at den vil innvilge autokefali. Et annet viktig hinder er personlige motsetninger og maktkamp mellom kirkelederne i Ukraina. Metropolitt Volodymyr

7 En innvending mot Kuzio er at han trekker denne konklusjonen ut ifra antall prestegjeld og ikke antall troende. De tre ortodokse kirkene i Ukraina har «overlappende» prestegjeld.

8 Selv Den gresk-katolske kirke har tatt til orde for en sammenslåing av Den gresk-katolske kirke og de ukrainske ortodokse kirkene til et ortodoks-katolsk patriarkat av Kiev, Halych og hele Rus' (Bociurkiw 1995: 143).

(Moskva-kirken) har nektet å ha noe med patriark Filaret (Kiev-kirken) å gjøre.⁹

Et mer sannsynlig scenario er at Den autokefale kirke og Kiev-kirken slår seg sammen og forsøker å oppnå kanonisk status gjennom å slutte seg til Konstantinopel. I november 2000 besluttet Kiev-kirken og Den autokefale kirke å opprette en felles kommisjon som skal jobbe for en sammenslåing av de to kirkene. Patriark Bartholomeos av Konstantinopel vil ta stilling til kanoniske spørsmål etter at kirkene eventuelt har blitt slått sammen (Mussuri 2000).

Den russisk-ortodokse kirke frykter på sin side at patriark Bartholomeos vil gå inn i konflikten slik han gjorde i Estland våren 1996 da deler av den ortodokse kirken i Estland brøt med Den russisk-ortodokse kirke og ble lagt inn under Konstantinopel.¹⁰ Biskop Mytروفan (Moskva-kirken) uttalte i så måte at «[i]f the Ecumenical Patriarch wishes to take part in our internal affairs in Ukraine, this will surpass by several times the situation which has developed in Estonia» (*RISU* 29. mai 2001). Moskva-patriarkatet henvendte seg i brevets form til patriark Bartholomeos for å protestere mot en mulig innblanding: «The pulling of Your Sanctity into the Ukrainian conflict will not bring anything good. It will not only aggravate the present split, but will lead to new splits. Any participation from your side in this conflict may cause a crisis and even split the Orthodox world. Obviously, the split may be solved only by efforts from inside» (Mussuri 2000).

Patriark Bartholomeos fastslo imidlertid i juni 2000 at Ukraina ligger innenfor Konstantinopels kanoniske territorium (Kuzio 2000). Dette begrunnes med at Konstantinopel ikke anerkjenner overføringen av metropolittembetet av Kiev til Den russisk-ortodokse kirke i 1686, noe som gjør Den russisk-ortodokse kirkes kontroll over Ukraina ukanonisk i Konstantinopels øyne. De ortodokse kirkene i Ukraina er således brikker i en større maktkamp mellom den russiske kirke og Konstantinopel om lederskap og innflytelse over verdens ortodokse.

9 Filarets personlighet er også blitt nevnt som grunn for at en del biskoper valgte å bryte ut av Kiev-kirken i 1993 for å gjenopprette Den autokefale kirke, og for at denne kirken har vokst så raskt etter dette (Martyniuk 1994: 35, D'Anieri *et al.* 1999: 86). Forhandlingene om en sammenslåing av Kiev-kirken og Den autokefale kirke har flere ganger vært i fare for å bli brutt av begge parter, oftest på grunn av personlig ueighet (Mussuri 2001a, Woronowycz 31. januar 1999).

10 Se Loorents (1998).

Ukrainske myndigheter støtter opprettelsen av en autokefal ukrainsk-ortodoks kirke. I en tale til den ukrainske befolkningen julen 1999 oppfordret Kutsjma til enhet blant landets ortodokse kirker (*U.S. Department of State* 1999). I august 2001 ba han bispesrådet i Den russisk-ortodokse kirke om å gi Moskva-kirken kanonisk autonomi. Moskva avslo dette, og president Kutsjma ble samtidig oppfordret til ikke å blande seg inn i kirkesaker (*RISU* 14. desember 2001). Fra regjeringshold har den ukrainske viseministeren for humanitære spørsmål, Nikolaj Zjulinskij, bedt patriark Bartholomeos om assistanse i sammenslåingen av de ortodokse kirkene og opprettelsen av en samlet ukrainsk autokefal kirke (Ponomarev & Skachko 16. november 2000). Men det finnes også betydelig politisk motstand mot en slik kirke. Et eksempel på dette er et opprop undertegnet av 125 parlamentsmedlemmer, anført av kommunistpartiets leder Petro Symonenko, hvor man ber patriark Bartholomeos om ikke å blande seg inn i den ukrainske ortodokse kirkes indre anliggender (*RISU* 16. juni 2001).

Politisk sett er dette del av en større strid om hvorvidt Ukraina bør være en selvstendig stat, og dermed hvorvidt det er legitimt med en nasjonalkirke. Tilhengerne av en selvstendig ukrainsk stat ser dagens situasjon i den ortodokse kirke som et hinder for konsolideringen av den ukrainske staten, og mener den ortodokse kirkes struktur må tilpasses det postsovjetiske kartet. Det ukrainske senter for fred, konvertering og utenrikspolitikk går så langt som å hevde at konfliktene mellom de ulike kirkene, og da spesielt mellom Moskva-kirken og Kiev-kirken, er en av de viktigste trusler mot Ukrainas nasjonale sikkerhet (*CPCFPU* 2000b).

Enkelte partier på venstresiden er derimot motstandere av å kutte de siste båndene som finnes etter sovjetimperiet, og kjemper for en gjenforening av Russland, Ukraina og Hviterussland. De får støtte av Unionen av ortodokse borgere i Ukraina, Unionen av ortodokse brorskap og Det slaviske parti (*RISU* 5. juni 2001). Patriark Aleksij støtter et slikt prosjekt. Han har uttalt at han «håper på en renessanse for unionen av de tre slaviske broderfolkene, som ble døpt i den samme døpefonten i Kiev» (*Rossijskaja gazeta* 14. april 2001). Den russiske kirke har en tendens til å betrakte en selvstendig ukrainsk stat som et forbigående fenomen: «[R]etaining the Ukrainian parishes in subordination to Moscow has, first of all, the significance of the apparent and tangible symbol of the *temporariness* of political isolation of Ukraine and Russia from one another» (*CPCFPU* 2000a, min uthevelse).

For Den russisk-ortodokse kirke synes allikevel *status quo* å

være den beste løsningen når det gjelder kirkesituasjonen i Ukraina. Sannsynligheten for at de to «skismatiske» ortodokse kirkene i Ukraina (Kiev-kirken og Den autokefale kirke) frivillig slutter seg til Moskva-kirken, er svært liten. Det er derimot en mulighet for at Moskva-kirken vil kunne bryte med moderkirken i Russland for å etablere en autokefal ukrainsk ortodoks kirke. Dette kan skje som følge av at lederne i Moskva-kirken selv finner det «gunstig» med en selvstendig ukrainsk kirke, eller etter press fra ukrainske myndigheter og/eller de troende selv.

Den russiske kirke oppfattet pavebesøket som en potensiell trussel mot dens kontroll over Moskva-kirken ettersom besøket kunne føre til økt støtte for en selvstendig ukrainsk ortodoks kirke. Paven forsøkte for eksempel å samle alle religiøse ledere i Ukraina til dialog og oppfordret det ukrainske folket til å stå samlet og overvinne konflikter som har splittet kristne i 1000 år. Han understreket også at Ukraina er en europeisk nasjon med lange historiske røtter.¹¹ I Aleksijs ører høres dette sannsynligvis ut som om paven nærmest oppfordrer til en samlet ukrainsk kirke, samtidig som han forsøker å trekke Ukraina mot Europa. Pavens samtaler med lederne av Kiev-kirken og Den autokefale kirke tolkes dessuten som et tegn på at han anerkjenner disse «skismatiske» kirkene. Patriark Filaret uttalte til *Novyje izvestija* at han var sikker på at pavebesøket ville være «a step away from isolation and a step toward international recognition» for Kiev-kirken (Heath 2001).

Begivenheter som pavebesøket kan være med på å bevisstgjøre den ukrainske befolkningen om dens religiøse preferanser og bygge opp under et ønske om en samlet autokefal ortodoks kirke. En spørreundersøkelse foretatt av Det ukrainske senter for økonomiske og politiske studier (UCEPS) i august 2000 viste at 66% av de spurte anså seg som ortodokse. Av disse svarte over to tredjedeler at de ikke kunne eller ville spesifisere hvilken ortodoks kirke de tilhørte, og svarte «I am simply Orthodox» (Dudar & Shangina 2000: 86). «Such a division gives reason to conclude that inter-confessional contradictions between the Orthodox Churches are not always pursued to satisfy the spiritual needs of believers» (*ibid.*).

Befolkningens tilsynelatende likegyldighet når det gjelder den kirkepolitiske situasjonen, bidrar til at kirkelederne får fritt spillerom til å bedrive sine «kanoniske» maktkamper. Hele 39% av de

11 For pavens taler, se <http://www.papalvist.org.ua>.

spurte trodde hovedgrunnen til konflikter mellom kirkene skyldes kirkeledernes ønske om makt (Dudar & Shangina 2000: 97). Pavebesøket kan i ytterste konsekvens føre til at befolkningen engasjerer seg i disse spørsmålene, og det har Den russisk-ortodokse kirke lite å tjene på. Medlemmene av Kiev-kirken og Den autokefale kirke må ha foretatt et bevisst valg da de byttet kirketilhørighet. Det er lite sannsynlig at disse går tilbake til Moskva-kirken. Mange i Moskva-kirken er derimot passive medlemmer. Patriark Filaret (Kiev-kirken), som riktignok på ingen måte kan sies å være noen nøytral kilde, sa i et intervju med *Zerkalo nedeli* i august 2000 at han trodde 60–70% av Moskva-kirkens medlemmer ville være villige til å gå over til en felles ukrainsk-ortodoks kirke (Kuzio 2000).

Konklusjon

Patriark Aleksij står overfor en svært komplisert situasjon i Ukraina, og faren for et skisma innen Den russisk-ortodokse kirke er i høyeste grad til stede. Utfallet av kirkestriden i Ukraina vil være med på å avgjøre hvorvidt den russiske kirke skal fortsette å utgjøre et kirkeimperium eller bli redusert til en «ordinær» nasjonalkirke.

Oppløsningen begynte for så vidt allerede under *glasnost*, da den russiske kirke mistet sitt monopol over ortodoks religionsutøvelse i Sovjetunionen. Med opprettelsen av 15 postsovjetiske stater i 1991 ble spørsmålet om nasjonalkirker for alvor en aktuell problemstilling. Så langt er det imidlertid som tidligere nevnt bare deler av den estiske ortodokse kirke som har flagget ut.

En samling av de ukrainske ortodokse kirkene i en autokefal kirke vil bety at Den russisk-ortodokse kirke mister sin ledende posisjon i den ortodokse verden, en viktig del av sin historiske identitet og betydelige inntekter. Den russisk-ortodokse kirke oppfattet derfor pavebesøket til Ukraina som en potensiell trussel: Paven kunne gjennom sin oppfordring til dialog mellom Ukrainas kirker bidra til at de troende i større grad ville slutte opp om opprettelsen av en samlet autokefal kirke. En slik nasjonal mobilisering på grasrotplan er den største trusselen mot Den russisk-ortodokse kirkes posisjon i Ukraina siden det til syvende og sist handler om hvilken kirke de troende velger å søke til.

Dersom en ortodoks samling bare skulle omfatte en eventuell sammenslåing av Kiev-kirken og Den autokefale kirke, er det ikke noe som tyder på at Moskva-kirken umiddelbart vil miste kontrollen over majoriteten av de ortodokse troende i Ukraina. Den kort-

varige unionen mellom de to kirkene på begynnelsen av 1990-tallet medførte ingen «massekonvertering» til Kiev-kirken. Men dersom Konstantinopel anerkjenner en ny autokefal ukrainsk ortodoks kirke og gir den kanonisk status, kan dette få store konsekvenser. Mange prester og biskoper i Moskva-kirken som er for autokefali, vil muligens velge å gå over til en kanonisk autokefal kirke. Før dette skal skje, må imidlertid også Kiev-kirkens patriark Filaret være ute av bildet siden hans person vekker sterke følelser blant Moskva-kirkens tilhengere.

Det mest sannsynlige fremtidsscenarioet er at Kiev-kirken og Den autokefale kirke slår seg sammen, og at Moskva-kirken forblir en del av Den russisk-ortodokse kirke. En mulighet er at Moskva-kirken «gir fra seg» de tre vestlig regionene L'viv, Ivano-Frankivsk og Ternopil, hvor motstanden mot Moskva-kirken og Den russisk-ortodokse kirke er størst, til en sammenslått autokefal kirke (Vassilyeva 2001). Uansett er det helt avgjørende at opprettelsen av en samlet ukrainsk ortodoks kirke må være ønsket av alle parter, og ikke en politisk beslutning. Det religiøse samfunnet i Ukraina har opplevd nok av påtvungne unioner.

Litteratur

- Binyon, Michael (2001) Patriarch attacks Pope trip. *The Times* 29. juni. <http://www.thetimes.co.uk/article/0,,3-2001222212,00.html>.
- Bociurkiw, Bohdan (1995) «Politics and Religion in Ukraine. The Orthodox and the Greek Catholics» i Michael Bourdeaux (red.) *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*. Armonk: Sharpe (131–62).
- Bodin, Per-Arne (1993) «Ur djupen ropar jag» – kyrka och teologi i 1900-talets Ryssland. *Tro og Tanke* nr. 11.
- CPCFPU (2000a) The Russian Orthodox Church as a Subject of Russia-Ukraine Relationship. *Foreign and Security Policy of Ukraine, Occasional Paper* No. 46. <http://www.foreignpolicy.org.ua/e/op/2000ope46.phtml>.
- CPCFPU (2000b) The Conflict Between Confessions and Ukraine's National Security: Analysis of the Existing Threats. *Foreign and Security Policy of Ukraine, Occasional Paper* No. 35. <http://www.foreignpolicy.org.ua/e/op/2000ope35.phtml>.
- D'Anieri, Paul, Robert Kravchuk & Taraz Kuzio (1999) *Politics and Society in Ukraine*. Oxford: Westview Press.
- Dudar, Nadiya & Liudmila Shangina (2000) Faith and Religion in the Life of the Ukrainians. *National Security and Defence* No. 10: 83–98.
- Dunlop, John B. (1995) «The Russian Orthodox Church as an «Empire-Saving» Institution» i Michael Bourdeaux (red.) *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*. Armonk: Sharpe (15–40).
- Fagan, Geraldine (2001) Ice Curtain in the East. *The Tablet* 27. januar. http://www.thetablet.co.uk/cgi-bin/archive_db.cgi?tablet-00487.

- Heath, Michael (2001) Pope's Ukraine Visit Triggers Controversy, Hope. *The Russia Journal* 22. juni. <http://www.russajournal.ru/weekly/article.shtml?ad=4788>.
- Huntington, Samuel P. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Hyde, Lily (2001) Ukraine's Divided Orthodox Church Losing Believers. *RFE/RL Newline* 18. oktober.
- Johansen, Jahn Otto (1995) *Det «hellige» Russland – Et essay om religion og nasjonalisme i øst*. Otta: Engers Boktrykkeri A/S.
- Kolstø, Pål (1992) To kulturer i Øst-Europa – katolikker og ortodokse. *Hvor hender det?* nr. 5.
- Kuzio, Taraz (2000) A Look at the Struggle to Establish the World's Largest Orthodox Church. *The Ukrainian Weekly* 3. desember. <http://www.ukrweekly.com/Archive/2000/490004.shtml>.
- Loorents, Robert E. (1998) Spelet om den estnisk-ortodoxa kyrkan. *Nordisk Østforum* 12 (3): 33–49.
- Martyniuk, Jaroslaw (1994) The State of the Orthodox Church in Ukraine. *RFE/RL Research Report* 3 (7): 34–41.
- Mussuri, Evgenia (2000) Ukrainian Orthodoxy Begins Unification Process. *Kyiv Post* 16. november.
- Mussuri, Evgenia (2001a) Kyiv Church Rivals Split Once Again. *Kyiv Post* 15. mars.
- Mussuri, Evgenia (2001b) UOC-KP and UOC-MP Bicker over Ownership in Khersones. *Kyiv Post* 2. august.
- Ponomarev, Igor & Vladimir Skachko (2000) Unification Agreement for Ukrainian Churches Signed. *Vremia MN* 16. november.
- RISU (1998) *Metropolitan Volodmyr of Kyiv and all Ukraine*. http://www.risu.org.ua/content.php?menu=170100&page_id=46.
- Taft, Robert F. (2000) *Anamnesis, not Amnesia: the «Healing of Memories» and the Problem of «Uniatism»*. <http://www.utoronto.ca/stmikes/theology/taft-kelly2000.htm>.
- Tomenko, Mykola (2001) *Abetka Ukrajin's'koji polityky 2000–2001*. Kiev: Smoloskyp.
- U.S. Department of State (1999) *Annual Report on International Religious Freedom for 1999: Ukraine*. Washington, DC: U.S. Department of State.
- Vassilyeva, Anna (2001) Breakthrough for Orthodox Unification? *Keston News Service/RISU* 27. juli. <http://www.risu.org.ua/article.php?sid=56&l=en>
- Wooden, Cindy (2001) Pope Tells Ukrainian Orthodox Leader He Hopes They Meet in June. *Catholic News Service* 26. april. <http://www.papalvisit.org.ua/eng/news.php?ac=a&id=60>
- Woronowycz, Roman (1999) Patriarch Dymytrii on developments in the UAOC. *The Ukrainian Weekly* 31. januar.
- Yelenskyi, Viktor (2001) *The Processes of Institutional Religion in Ukraine*. http://www.risu.org.ua/content.php?menu=1903&page_id=98&l=en.